

- 123 כך, בעבודה שקטה וחסרת המולה, פעלה אגודת הקבר הקדוש
במשך שלושים שנה למען ארץ הקודש: משמעות פעילות האגודה
זרמים צדדיים מאבדים את שמם מיד עם היבלעם בורם הראשי:
123 האגודה והמעורבות הגרמנית בארץ ישראל
128 יזמות פרטיות: 'אגודת ציון'

פרק רביעי: הנוכחות הגרמנית הקתולית בארץ הקודש: ההתחלות,

- 130 1895-1875
130 לדיסלאוס שניידר: 'חלוץ שלוי זקן בארץ הקודש'
יזמת פלשתינה' והאגודה הפלשתינית של הקתולים בגרמניה,
157 1895-1879
171 פרק חמישי: 'האגודה הגרמנית לארץ הקודש', 1910-1895
'לשמור בעיקר על האינטרסים הכנסייתיים והחברתיים של הגרמנים
הקתולים': התמזגות האגודות, תקנון ומטרות
174 פעילות מיסיון או רכישה ובנייה: שינויים אישיים וקווים לפעילות האגודה
175 נרכש או התקבל במתנה? המשא ומתן על 'מתנת הדורמיציין'
185 'להיות מסוגל למלא משאלה דוחקת של נתיני הקתולים':
196 31 באוקטובר 1898

פרק שישי: 'להציג מבנה גדול מהתחלות קטנות אלו': המוסדות

- 202 בארץ הקודש
202 המוסדות האגודתיים
'מצבת כבוד שהוקמה בארץ הקודש למען הגרמנים הקתולים': המוסד
הגרמני הקתולי לפני שער יפו 202; 'אחווה כפרית': אמאוס־קוביבה 217;
'פנינת הנחלות': טאבחה' שלשפת הכינרת 222; אצל הטמפלרים: חיפה 247;
'כנסייה ראויה למרייה': כנסיית 'תרדמת מרים' ומנזר הבנדיקטינים שעל
הר ציון 252; תכניות ומימושן: 'אכסניית פאולוס הקדוש' 265
275 מוסדות גרמניים קתוליים אחרים
חאכורת א־לטין: גאורג גט והמיסיון 'שלו' בעזה 275; 'אבל אחרי הכול
התחלה יפה': מרייה של המלאכים' 280; בית החולים הבורו־אוסטריי
איטלקי בנצרת 283; שיטת התיישבות חדשה: ההיאחזות במגדל שלשפת
הכינרת 286

סיכום: מ'קתולים אמתיים וגרמנים טובים' לימי החג הגרמניים

- 290 בירושלים'
299 הקיצורים הביבליוגרפיים
350 מפתח העניינים
363 מפתח שמות האישים
369 מפתח שמות המקומות

פתח דבר

ספר זה, כדוגמת פרות רבים אחרים של מחקרים ארוכי שנים, הוא עבורי בבחינת סגירתו של מעגל. ראשיתו לפני כעשרים שנה, כאשר מורי דאז בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה, אלכס כרמל (הלך לעולמו ב־2002) הציע לי לכתוב את העבודה הסמינריונית לסיכום לימודיי בחוג על האכסניה הגרמנית הקתולית בטאבכ'יה. מובן ששמחתי לעסוק באותו אתר מופלא, שכמו לכל ישראלי בן דורי היה מוכר לי היטב כ־אכסניית הנוער כרי דשא' ושמיקומו, נופיו ואווירתו הרומנטיים לעילא שבו אותנו בעבותות של קסם. זו הייתה תחילתו של מסע בעולם שכמעט אינו מוכר אפילו לציבור המתעניין, עולם שבוודאי לא היה מוכר לי קודם לכן – פעילות הגורם הגרמני הקתולי בארץ ישראל בשמונים השנים האחרונות של השלטון העותמאני. העבודה הסמינריונית הייתה הבסיס הטבעי לעבודת המוסמך, שכתבתי בהנחיית מוריי דאז ועמיתיידידי דהיום יהושע בן־אריה ורות קרק מהמחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים. עבודה זו, שכותרתה הייתה 'הפעילות הגרמנית־קתולית בארץ־ישראל, 1838-1910', הוגשה בשלהי 1986 והיא המסד שעליו נבנה הספר.

מאז הסתתי את מחקריי לכיוונים נוספים, אולם מעולם לא זנחתי לחלוטין את העיסוק בגרמנים הקתולים ובפעילותם בארץ. בביקורי הרבים בגרמניה המשכתי כל העת לחפש ולאסוף חומר הקשור בהם ובפעילותם בארץ. הקפדתי לפקוד ארכיונים וספריות ברחבי המדינה, תחילה רק בגרמניה המערבית ואחר כך גם במזרחה. במהלך השנים, ובעקבות מחקריי האחרים, העמקתי מעט יותר בהיסטוריה של גרמניה למדינותיה עד 1871 ושל הרייך מאז, אך בעיקר במאה התשע עשרה, ותמיד הקפדתי לחפש גם את הקשר לארץ הקודש.

אחרי פרסום ספרי הראשון, שהוקדש למחקר הגרמני של ארץ ישראל, הרגשתי שהגיעה העת לחזור ולפנות אל הגרמנים הקתולים ואל מעורבותם בארץ. ערמות החומר והמסמכים הועלו שוב לשולחן העבודה, והתלבטתי בעיקר באשר למתודולוגיה: מה יהיה מבנהו של הספר. את עבודת המוסמך בניתי לפי שלוש תקופות, בהתאם לאגודות השונות ופעילותן, ובכל תקופה דנתי תחילה באגודה ובפעילותה בגרמניה, באופייה ובדרכיה, ואחר עברתי לסקירה שיטתית של האתרים שהקימה והפעילה בארץ. מבנה זה, שבו הודגשו 'חתי הרוחב' התקופתיים, התאים לאופייה הגאוגרפי־היסטורי של העבודה. בספר לעומת זאת החלטתי להדגיש את התהליכים וגורמי

הרקע ההיסטוריים, הגאופוליטיים, הגאודתיים ועוד, החלטה שהובילה אותי לבנות אותו בדרך שונה.

שני הפרקים הראשונים של הספר מוקדשים לאותם גורמי רקע. הפרק הראשון עוסק בעניינים שבין הנצרות הלטינית לארץ הקודש, שלהערכתי הייתה להם השפעה על היחסים בין הגרמנים המשתייכים לכנסייה לבין ארץ הקודש במהלך המאה התשע עשרה. בפרק השני אני מבקש להבהיר כמה תהליכים וגורמי רקע הקשורים במערכת היחסים המורכבת בין מעצמות אירופה, גרמניה (או בווריה ופרוסיה עד 1871), השליש הקתולי של אזרחי גרמניה וארץ הקודש, תוך הדגשתן של נקודות זמן משמעותיות באותם תהליכים. רק בפרק השלישי אני מגיע לדיון בפעילות הגרמנית הקתולית עצמה – אלא שזו עדיין אינה מתבטאת בפעילות מעשית בארץ, אלא בעיקר באיסוף תרומות למען הנצרות הקתולית – שהיא בעיקרה לא גרמנית – בארץ הקודש. מדובר בשני שלבים, הראשון בבווריה והשני בפרוסיה, ובתקופת זמן המתחילה ב־1838 ומסתיימת ב־1875. גם שני הפרקים הבאים מוקדשים לפעולות ולארגונים בגרמניה. הפרק הרביעי עוסק בראשיתה של הפעילות הגרמנית הקתולית בארץ ומתרכז בשתי דמויות ובאגודה אחת. תקופתו: 1875–1895. הפרק החמישי, האחרון המוקדש לתולדות הפעילות, מתמקד בחמש עשרה השנים שבהן היה שיאה של הפעילות ומסתיים בשנת 1910. למוסדות עצמם, שאותם הקימו והפעילו הגרמנים הקתולים בארץ, לתולדותיהם ולמשמעותם מוקדש הפרק השישי של הספר.

כאמור, ראשיתו של הספר בעבודת המוסמך שלי. בשנים שעברו מאז פרסמתי כמה מאמרים הנוגעים לנושא, מהם בעברית מהם בשפות אחרות. ברור שבספר שולבו גם קטעים מהם, אולם מעבר לכך עד כה כמעט לא פורסם דבר בנושא שלפנינו, ובוודאי לא בשפה העברית. תקוותי שאוכל לתרום במחקרי זה לידע הכולך ומתרחב, הולך ומצטבר מאז 1970 בעניין מעורבותן של מעצמות אירופה בארץ ישראל במהלך המאה התשע עשרה ועד למלחמת העולם הראשונה ובעיקר להערכת תרומתה של אותה מעורבות להתפתחותה ולקידומה של הארץ.

במהלך המחקר נסתייעתי במספר רב של אנשים, בהם מורים, עמיתים, חברים, ספרנים וארכיונאים. כאן לא אוכל אלא להזכירם בשמותיהם בלבד, וברור שאין בכך כדי לצאת ידי חובה. המילים לא יוכלו לבטא את הכרת הטובה שאני חב לכל אחת ואחד מהם: פרופ' יהושע בן־אריה, פרופ' רות קרק, פרופ' אלכס כרמל ז"ל, ד"ר נפתלי טלמן, שלמה אילן ז"ל, פרופ' משה צימרמן, ד"ר עדינה מאיר־מריל, פרופ' יוסי בן־ארצי, פרופ' סילביה שיין ז"ל, פרופ' ריכב (בוני) רובין, ד"ר איל איזלר, מר שלמה גולדברג, צוות אולם קריאה יהדות בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שושנה קליין, אנשי הדורמיציון בעבר (האב עמנואל) וכיום (אב המנזר בנדיקט לינדמן), אנשי טאבחי'ה ובראשם האבות ברגיל פיקסנר, שהלך לעולמו לא מכבר, האב הירונימוס ואב המנזר ירמיאס, אנשי אכסניית פאולוס הקדוש בעבר (האב דוסינג והאב קרלס, שניהם כבר לא נמצאים עמנו) ובהווה

(האחות רות והאחות פאולינה), האם גרהרדה ממסדר הבורומאיות, אנשי האגודה הגרמנית לארץ הקודש ובראשם היינץ טיל. רבים הידידים בגרמניה שסייעו בידי, ביניהם אציין את לודוויג בץ, ד"ר הינריך להמן-גרובה, דיטר פיטרי, אולריך גרף, פרופ' דיטריך דנקה ומיכאל רויטר. תודה מיוחדת אני חב למכון דובנוב לחקר יהדות מרכז אירופה בלייפציג ולמנהלו פרופ' דן דינר, שבלא סיועם נראה שהייתי מתקשה להביא ספר זה לידי גמר.

הוצאתו לאור של הספר התאפשרה בזכותם של פרופ' משה צימרמן ומרכז קנבר, שקיבלו לסדרת הספרים בעריכתו, ושל אנשי הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס. מנהלה עד הזמן האחרון דן בנוביץ, ועמו טלי אמיר, רם גולדברג, חנה לוי ורוחמה הלוי, הפכו את המקום לבית שני עבורי, ולא חסכו השקעה ומאמץ על מנת לסייע בהוצאתו לאור של הספר. תודה מקרב לב נתונה גם ליהודית שמש, העורכת הלשונית של הספר, שהפליאה עשות בהגהות ובתיקונים קפדניים, וכל זאת בנועם הליכות ובשיתוף פעולה מרבי. תודתי נתונה למר היינץ טיל, מוזכ"ל האגודה הגרמנית לארץ הקודש על האישור להשתמש באיורים מתוך ספרו של קרמר (קרמר, מאה) ולד"ר יוליה מנכן על האישור להשתמש בצילומים מאוסף ארכיון דלמן באוניברסיטת גרייפסוולד.

תמר סופר היא אשר על המפות והסרטוטים. בפיענוח כתבי היד הגרמניים נסתייעתי בוולטר קולמן ז"ל, באבי המנוח ובאמי. היא סייעה בידי גם בתרגום הציטטות מגרמנית לעברית. כאן זכיתי גם לעזרתה הייחודית ורבת הערך של חותנתי, עדה ברודסקי. ואחרונים, מבקש אני להודות לאנשי המכללה האקדמית תל-חי, ביתי מזה כעשור ומחצה, לעמיתים, לחברים, לתלמידים ולאנשי המנהלה. עובדה היא שדווקא במכללה הקטנה והרחוקה, מכללה אקדמית שאינה אמורה לקדם את הצד המחקרי, בוצע המחקר שממנו צמח הפרי שלפנינו.

חיים גורן

ומלאה שלו.⁵ אני מבקש אפוא לבחון את כל הרכיבים שמכוחם ומכוח השפעתם פעלה בארץ אותה קבוצה נוצרית אירופית, הגרמנים הקתולים. אין לראות פעילות זו כבודדת, כבלתי תלויה אלא להפך: עליה להיבחן במסגרת הכוללת של התהליכים שעברה הארץ במאה התשע עשרה.

חקר הפעילות הנוצרית אירופית בארץ ישראל של שלהי התקופה העותמאנית התרכז עד עתה בעיקר בלימוד פעילותה של כל מדינה בנפרד. היה סביר למדי שבתחום מחקר חדש יחסית זה יוקדש עיקר המאמץ הראשוני לעבודת איסוף העובדות וצבירת הידע. עבודה זו עדיין רחוקה מהשלמה, וכל הזמן מתגלות עובדות חדשות המעידות שוב ושוב על חשיבותה של אותה פעילות על כל תחומיה, אופניה והיבטיה להתפתחותה של הארץ.

כמעט ארבע עשרות שנים מוקדשות מרבית העבודות לפעילות במסגרת לאומית או אף למסגרת מצומצמת יותר, לפעילותם של אישים, קבוצה או ארגון המשתייכים למדינה מסוימת.⁶ אפילו המחקרים הנושאים אופי כללי ומקיף יותר חולקו לפרקים שכל אחד מהם עוסק בפעילותה של מדינה נפרדת.⁷ אלא שבזמן האחרון חוזר ועולה הצורך לעסוק במחקר שיישא אופי השוואתי יותר. אפשרות אחת היא לעסוק בתחום מסוים (חינוך, סעד, מיסיון, מחקר, דת וכו'), ולבחון את ביטוי בפעילותן של כמה מדינות. אפשרות אחרת היא להישאר במסגרת מונוגרפית של מחקר הגורם הבודד, אך לבחון תוך התייחסות לגורמים האחרים. כאן כוונתי הן למניעי רקע מבית, זאת אומרת מארץ האם, הן לפעילותן של מדינות אחרות בארץ.

הספר שלפנינו מבקש להדגים כיוון מחקר זה באמצעות הגרמנים הקתולים, אחת הקבוצות האירופיות הנוצריות שפעלו בארץ במהלך המאה התשע עשרה, אך פעילותם בארץ ולמענה התנהלה במסלול שונה מזה של גורמים אחרים.⁸ סקירתו של מסלול ייחודי זה מלווה בבחינת השאלות כיצד הוא הושפע הן מתהליכים חברתיים ומדיניים בגרמניה הן מהתפתחויות גאופוליטיות באגן המזרחי של הים התיכון הן מהפעילות בארץ של גורמים גרמניים נוספים ושל מעצמות אירופיות אחרות. מחקר זה מבקש לשחזר את הגאוגרפיה של התקופה הנדונה בדיוק המרבי האפשרי כך שתהיה פרוסה לפנינו ממש כמו הגאוגרפיה של ההווה. לכך אפשר להגיע רק

5 בטלין, גאוגרפיה היסטורית; בן־ארצי, מגרמניה, עמ' 18-32.

6 ראה למשל טיבאורי, אינטרסים; כרמל, התיישבות; סינו, אינטרסים; ווגל, ציון; כהן, חזון; בן־ארצי, מגרמניה; פרי, נשיאים.

7 כמה מהמחקרים שאימצו גישה זו: כרמל, תחרות; בן־אריה, עיר עתיקה; הנ"ל, ירושלים החדשה.

8 במונח 'גרמנים קתולים' אני מכוון לאנשים שמוצאם בעיקר גרמניה (או המדינות שהרכיבו אותה ב־1871) וארצות נוספות השייכות למכלול התרבות והשפה הגרמניים, אנשים המשתייכים לכנסייה הקתולית הלטינית. לדיון במונח 'קתולים' בגרמניה ראה למשל שמולקה, עיתונות,

דרך חקר מדוקדק של 'ההיסטוריה שמאחורי הגאוגרפיה', המדגישה את התהליכים הקשורים בפעולת האדם ואת השינויים בנוף שנגרמו בעקבותיהם, ודרך חקר יסודות שונים של 'גאוגרפיה תרבותית'. הגאוגרפיה התרבותית מדגישה את תפקיד האדם בשינוי הסובב, את מקומו בשינוי הנוף הטבעי וביצירת 'הנוף התרבותי' החלופי ואת המשארים (רליקטים) שהוא מותיר אחריו המצויים בנוף ההווה ורלוונטיים לנושא המחקר.⁹ היחס בין הגאוגרפיה להיסטוריה הריהו כקשר בין הרעיון לשטח: הרעיון, שמקורו בדרך כלל באידאולוגיה מסוימת, מתחיל באנשים, מגיע לכלל מימוש עם קבלת החלטות, שגורמות לשינויים אשר באים לביטוי באותו מרחב (חלל – space) שבו הן מתבצעות. משולבים כאן ענייניו של ההיסטוריון ברעיונות, בקבלת ההחלטות ובאירועים שהתפתחו בעקבותיהם וענייניו של הגאוגרף בנוף, בסובב, בשינויים שחלו בהם ובאופן שבו הם חלו.¹⁰ לשם כך ננקטה כאן שיטת המחקר המבוססת על שחזור היסטורי וגאוגרפי מפורט מאוד על פי כל ראייה אפשרית (אם כי רוב הראיות הן כמובן דוקומנטריות). קול הריס קרא לזה 'מחשבה היסטורית' וסיכם את הגישה במילים: 'זוהי בדוחק מתודולוגיה ברורה ומוטב לראותה כדרך מחשבה'. אותה 'מחשבה היסטורית', המקבלת את האנשים כפי שהם, מבקשת להבין מדוע הם פעלו בדרך מסוימת, ופירושו של דבר הוא להבין מדוע חשבו כפי שחשבו והרגישו כפי שהרגישו.¹¹

צורת המחקר היא אינדוקטיבית, וחיובה בהכרח ירידה לפרטים רבים. שיטה זו, למרות חוסר הפופולריות שלה במחקר הגאוגרפי בעבר ואף בהווה, הפכה בשנות השבעים לאחת המקובלות במחקר הגאוגרפי היסטורי.¹² העדפתי לאמצה שכן למחקר מסוג זה שלפנינו, היא הנותנת להערכת את התוצאות היותר טובות. בבואי לחלק את התקופה שעסקתי בה לתקופות משנה ניצבתי בפני השאלה על פי אילו קריטריונים לבצע את החלוקה. החלוקה המקובלת של המאה התשע עשרה על פי אירועים פוליטיים, הנהוגה במרבית ספרות המחקר, אינה מתאימה לצורכי מחקר זה, שכן התפתחות הפעילות הגרמנית הקתולית אינה עולה עמה בקנה אחד. אפשרות אחרת הייתה להסתמך על התיקוף (פריודיציזה) של כלל הפעילות הגרמנית בירושלים שהציע שלמה אילן במחקרו מ-1972 (פורסם 1984) ובו הוא מחלק את השנים 1800-1914 לארבע תקופות.¹³ נפתלי טלמן ביקר גישה זו בטענו שאין לקבל את הרעיון של התפתחות לינארית עצמאית של הפעילות בארץ כמעט בלי קשר לארץ האם. הוא הציע חלוקה אחרת, המבוססת על ההתפתחויות

9 בן-ארצי, מגרמניה, עמ' 32-35.

10 מיניג, אמריקה, עמ' 1204-1205.

11 הריס, תודעה היסטורית, עמ' 124-128.

12 ורד, ויכוח, עמ' 83-84; מיקסל, מסורת, עמ' 15; הריס, תודעה היסטורית, עמ' 131-133.

13 אילן, גרמנים, עמ' 87.

החברתיות והפוליטיות בגרמניה עצמה.¹⁴ אלא שגם חלוקה זו, המתאימה כנראה לעיסוק בגורם הגרמני הפרוטסטנטי בארץ, אינה מתאימה לעניין הגרמנים הקתולים ולפעילותם הייחודית.

מכאן ההחלטה לאמץ שיטת תיקוף שתתקשר ישירות לפעילות הגורם הנחקר, הגרמנים הקתולים, כפי שנהג כרמל בעבודתו על הטמפלרים. גם אחרי שהחלטתי לאמץ תיקוף שיתקשר ישירות לפעילות הגורם הנחקר, עדיין היה עליי לבחור בין תיקוף לפי פעילותם בארץ לבין תיקוף לפי התפתחותם הארגונית בגרמניה. כפי שנראה, בין שתי האפשרויות קיים הבדל, לפחות בנקודה אחת. בחרתי באפשרות השנייה, בחלוקה שנקטו לפניי כמה מהכרוניסטים הגרמנים הקתולים. הסיבות שהביאו לבחירה זו ייבחנו לאורך העבודה ובסיכומה. אקדים וארמוז שהפעילות הגרמנית הקתולית בארץ הייתה תלויה במידה רבה מאוד באירועים בארץ האם. הם שקבעו, אולי יותר מכל גורם אחר, את אופייה ואת התפתחותה.

בהיצמדי לנושא העבודה ברור שנקודת ההתחלה הייתה בניצן הראשון של הפעילות, ב־1838. לגבי הסיום עמדו לפני כמה אפשרויות. דחיתי את 1898 – שנת ביקור הקיסר, כי דווקא אחריה החלה תקופת השיא בפעילות, ואת 1914 – פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בחרתי ב־1910, וליתר דיוק ב־10 באפריל של אותה שנה. באותו יום נחנכו ברוב עם שני האחרונים – והגדולים – במוסדות שהספר עוסק בהם, ובכך נסתיימה תקופה בת כתיסר שנים של פעילות בארץ ולמענה שלא הייתה דוגמתה בקרב הגרמנים הקתולים, לא לפני וללא אחריה. המוסדות אמנם המשיכו להתפתח ולהתקיים, אחר ניטלטלו חלקם על גלי המלחמות הרבות שהתחוללו באזור. 'האגודה לארץ הקודש' אכן נאבקה על מפעליה ומאחזיה, אך שוב לא הייתה כאן אותה תחושת ראשוניות ואותה מידת חשיבות שהיו בתקופה שנסתיימה ב'נקודת השיא' – אפריל 1910.

המחקר עוסק אם כך בקבוצה קטנה, לעתים אף שולית, מקרב הגופים האירופיים השונים שפעלו בארץ במהלך התקופה. יש בו כאמור הרבה מן המונוגרפיה, שכן הוא דן בפרוטרוט בפעילותה של קבוצה מסוימת זו ומתארה על כל שלביה ותולדותיה. אלא שבכך טמונה לדעתי חשיבותו. נוסף על העובדה שנחשפים כאן פרקים עלומים בתולדות הארץ בשלהי התקופה העותמאנית יש בפעילות הגרמנית הקתולית גם נקודות ייחודיות רבות, המבדילות אותה מפעילות יתר המעצמות. להיות הקבוצה גוף שהגדרתו דתית מדינית מעורבת וייחודית היו השפעות אידאולוגיות ייחודיות על מעשיה בארץ. אפשר כמובן להשוות את פעילותה עם הפעילות הממלכתית של המעצמות הקתוליות מחד גיסא ועם מהלכיהם ומעשיהם של בני האמונות האחרות

מבני עמם, הפרוטסטנטים והטמפלרים מאידך גיסא. לאורך כל החיבור עולה הקשר הברור בין האידאולוגיה הדתית והמדינית של הקבוצה – ובמקביל האירועים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים בגרמניה – לבין פעילותה בארץ. רעיון זה, שאומץ ברבים מהחיבורים העוסקים בפעילות גורמים נוצרים, בעיקר הגרמנים לקבוצותיהם השונות, כבר בא לידי ביטוי בכמה וכמה מחקרים, כגון אלו של כרמל וטלמן. אלא שאצל הקתולים בולט קשר זה במיוחד, והדבר מודגש עוד יותר בגלל הייחוד שיש בהיסטוריה שלהם אף בארץ האם.

אך אלו אינן הנקודות היחידות שעליהן אבקש לעמוד. תשומת לב מיוחדת ניתנה ומקום רב הוקדש לחלקם של אנשים מסוימים בפעילותה והתפתחותה של הקבוצה; לשיטת האגודות הגרמניות לסוגיהן; לביטוייה של הפעילות בשטח: האתרים שנבחרו ומשמעותם, הניסיונות החוזרים ונשנים להתיישבות והסיבות לכישלונם, צורות הפעילות הנוספות; לעבודה וליחסים עם האוכלוסייה המקומית ועוד. בכל אלה ניתן למצוא סממנים ייחודיים לגרמנים הקתולים, שפעילותם הייתה אמנם קטנה כמותית, לפחות במשך התקופה, אך ניתן למצוא בה מגוון רב יותר של תופעות וסוגי פעילות מאצל כל גורם אחר.

אני מבקש אפוא לעמוד על ארבעה עניינים עיקריים:

- הבהרת הרקע והגורמים לפעילות הגרמנית הקתולית בארץ בתקופה הנחקרת, והגורמים להשתנות אופייה וסוגיה. הרקע כולל גם את הנעשה בארץ, שבה התרחשה הפעילות, אך יותר מכך את האירועים והתהליכים שהתחוללו בארץ המוצא ושהייתה להם השפעה מכרעת על הפעילות ועל אופייה.
- תיאור הנפשות הפועלות, רקען ותרומתן. המחקר מבקש להראות את החלק הרב שנטלו אישים אחדים – בגרמניה ובארץ – בפעילות הגרמנית הקתולית המעשית, ובעיקר בעירור העניין בארץ בקרב הקתולים בגרמניה, ביזום הפעילות המעשית בארץ ובהתוויית כיוונה ואופייה.
- סקירת תולדותיהן והתפתחותן של האגודות הגרמניות הקתוליות השונות, פעולותיהן ומוסדותיהן בארץ (וכן המוסדות שלא היו קשורים ישירות לאגודות) ומידת השפעתן בקרב האוכלוסייה המקומית.
- הבהרת חלקה של הפעילות הגרמנית הקתולית בכלל התהליכים שעברו על הארץ במאה התשע עשרה.

עיון בחיבורים שהוקדשו לפעילות המעצמות בארץ במאה התשע עשרה בכלל ולפעילות הגרמנית בפרט יראה שלפעילות הגרמנית הקתולית הוקדש מקום מזערי בלבד, והידוע עליה כולל בעיקר את קוויה הכלליים ואת תוצאותיה הפיזיות בשטח, כמעט בלא פירוט. בשפה העברית נסקרה הפעילות באופן ראשוני וחלקי בשלושה חיבורים. הראשון והחלוצי הוא עבודת המוסמך של אילן מ' 1972, העוסקת רק בגרמנים בירושלים, וגם זאת בקיצור רב. העבודה פורסמה בשפה הגרמנית

ב־1984.¹⁵ טלמן הוא שהניח, בשנים 1978-1980, את הבסיס לסיכום הפעילות,¹⁶ ובמקרים מסוימים נמצאתי מפרט, מרחיב ומתקן את שהוא כבר כתב. אלא שבמקרים אחרים – והם רבים יחסית – נמצא שהוא מחסיר התייחסות לתהליכים, לאירועים ולמוסדות או מתעלם ממשמעותם, שכן מטבע הדברים החלק המוקדש לפעילות הקתולית בחיבורו קטן ואף משני לעיקר המוקדש לפרוטסטנטים. כרמל הקדיש ב־1983 שלושה עמודים לגורם הנדון בחיבורו המסכם על כלל הפעילות הנוצרית בארץ.¹⁷

את מרב המידע על הגרמנים הקתולים וארץ ישראל, לפחות מנקודת מבטם שלהם, ניתן לשאוב מכתב העת 'הארץ הקדושה' (*Das Heilige Land*), שהופיע ברציפות מ־1857 ובמשך כל השנים הכלולות במחקר, וממשיך להופיע גם כיום. כתב עת זה, ששפתו היא רק אחד הגורמים לעובדת היותו בלתי מוכר במקומותינו, לא נוצל עד כה כראוי כמקור ללימוד הארץ ותולדותיה. בשפה הגרמנית נכתבו כמה כרוניקות וכמה חיבורים מסכמים, חלקם לכלל הפעילות הגרמנית בארץ. שלושה חיבורים הוקדשו אך ורק לפעילות הקתולית: מאמר אנונימי ארוך בן פרקים אחדים שפורסם בכתב עת קתולי בשנים 1903-1904,¹⁸ סיכום מפרי עטו של ארנסט שמיץ, אחד מהכמרים ששירתו במוסדות הגרמנים הקתוליים בארץ, שראה אור ב־1913¹⁹ והכרוניקה שכתב ולמר קרמר לציון מאה שנות פעילות של 'המיסיון הגרמני-קתולי בפלשתינה'.²⁰ טבעי הדבר ששלושה מקורות ש'מטעם' אלה יחטאו בלא מעט חד־חדדיות. קרמר למשל היה חבר בוועד 'האגודה לארץ הקודש' ואף כיהן כיושב הראש שלו, ורשימת מקורותיו כוללת אך ורק את ספרי הפרוטוקולים של האגודות, כתבי העת שלהן וכמה ספרי מסעות של חבריהן.²¹ יתר על כן, עיון חטוף במחקר שלפנינו יבהיר שאינני מסכים עם קרמר אפילו לגבי נקודת ההתחלה של הפעילות הגרמנית הקתולית בארץ. אחת המשימות העיקריות של המחקר הייתה אם כך לנסות ולמצוא מקורות נוספים שמהם ניתן יהיה להצליב נתונים, לאשש מידע ולרדת לעומקם של דברים באופן אובייקטיבי ככל אפשר. כאמור עד כה ראו אור ארבעה מאמרים שלי המוקדשים לנושא או לעניינים בתוכו.²² אם במקורות משניים עסקינן הרי שבגרמניה הופיעו במשך השנים פרסומים אחדים העוסקים בהיבטים שונים של הפעילות בארץ, וחלקם מתייחסים לא מעט

15 אילן, גרמנים, עמ' 24-26, 56-59.

16 טלמן, מוסדות, עמ' 24-29.

17 כרמל, תחרות, עמ' 140-143.

18 גרמניה הקתולית.

19 שמיץ, גרמניות.

20 קרמר, מאה.

21 שם, עמ' 6.

22 גורן, גרמנים; הנ"ל, קונפליקט; הנ"ל, אגודה; הנ"ל, גורם ייחודי.

לגורם הגרמני הקתולי. מובן שנעזרתי בהם רבות במחקרי. כאלה הם למשל מאמריהם של אלכסנדר שלך על אירופה ועל ארץ ישראל מ־1838 והלאה,²³ של היינץ גולויצר, המנתח את כתבי הנוסעים הגרמנים לארץ במשך המאה, ²⁴ של הורסט גרינדר, המרחיב בעניין המדיניות הגרמנית בארץ כפי שבאה לידי ביטוי בביקור הקיסר,²⁵ ושל ארווין גץ, העוסק בהיבטים הקתוליים הפוליטיים של הביקור.²⁶ עבדל־דאוף סינו העניק לקתולים מקום רב במחקרו שהוקדש לאינטרסים הגרמניים באזור החל מסיום 'התקופה המצרית' ועד לביקור הקיסר ב־1898.²⁷ בזמן האחרון ראו אור שלושה מחקרים שהוקדשו למסע הקיסר למזרח ובהם חומר שמצאתי בו סיוע רב ערך ורחב היקף. המדובר בעבודותיהם של יאן סטפן ריכטר, שבחן נושאים שונים הקשורים למסע וביניהם כמובן הגרמנים הקתולים, פעילותם ויחסם לפרוטסטנטים הצרפתי, ותומס הרטמוט בנר, שבבחנו את האלמנט הדתי שמאחורי ביקור הקיסר נזקק גם הוא כמובן לדיונים בגורם הקתולי.²⁸ עבודת המוסמך של אינה רוזנטרט, שהוגשה ביוני 2003, ניסתה להתמודד עם דמותו של הקיסר כ'פרוטסטנט' הנותן מחסה לגרמנים הקתולים, ליהודים ולמוסלמים כפי שבאה לידי ביטוי בעיקר בנאומיו ובמעשיו לאורך המסע.²⁹ רוב המחקרים המדעיים כמו גם הפרסומים הפופולריים שהוקדשו בשנים האחרונות להיבטים שונים של הפעילות הגרמנית בארץ, לקבוצות, לדמויות, למפעלים או לאתרים, כוונו לפעילותם של הפרוטסטנטים והטמפלרים ולכן אפשר למצוא בהם רק מעט מידע על הקתולים.³⁰ הקתולים אינם מיוצגים גם במחקרו של אריך גלדברך, שבחן בעיקר את משמעות הקשרים האישיים ברמות השונות ליצירתה של מה שכינה 'הרשת הגרמנית של פלשתינה'.³¹ בהתאם לתפיסה זו ניסיתי בעבודה קודמת להראות את המשמעות של אותם קשרים להתפתחותו של המחקר המדעי הגרמני של ארץ ישראל במהלך המאה התשע עשרה.³²

נוסף על כתב העת 'הארץ הקדושה' ועל העיתונות האחרת בת הזמן שהייתה זמינה לגבי השתמשתי במקורות ראשוניים רבים ומגוונים. רב חלקה של ספרות המסעות, הן הגרמנית הן של בני ארצות אחרות, אלא שבשימוש במקורות מסוג

23 שלך, אירופה.

24 גולויצר, מסעות.

25 גרינדר, מסע הקיסר.

26 גץ, עבודה.

27 סינו, אינטרסים, עמ' 202-226.

28 ריכטר, מסע הקיסר; בנר, קרני הכתר (לאורך כל הספר).

29 רוזנטרט, וילהלם.

30 למשל אליאב, היישוב; שיץ, פרוסים; פרסטר, מיסיון; איזלר, יפו; הנ"ל, התרה; עקל, שנלר; ליקוף, אנגליקנים.

31 גלדברך, רשת.

32 גורן, המחקר, לאורך הספר וסרטוט 'הרשת המדעית הגרמנית של ארץ־ישראל' בעמ' 303.

זה יש להכיר היטב את בעייתיותם. שאפתי כמובן להגיע למקורות ארכיוניים רבים ככל האפשר. הבולט שבהם – שרידי ארכיון הקונסוליות הגרמניות בירושלים ובחיפה מן השנים 1842–1939, השמור בגנוך המדינה בירושלים. נעשה שימוש בארכיונים נוספים, רובם בגרמניה, חלקם מאורגנים ומסודרים ואחרים קטנים יותר ומסודרים פחות.³³ ספרי האורחים של האכסניות בטאבחה' ובקוביבה סיפקו גם הם מידע רב עניין. למרבה הצער לא נשמר ארכיון האגודות הגרמניות, ובמשרדי 'האגודה לארץ הקודש' בקלן אפשר למצוא רק את ספרי הפרוטוקולים של ועדי 'אגודת הקבר' וה'האגודה לארץ הקודש'.³⁴ פיצוי מה על מחסור זה במסמכים רבי חשיבות ניתן למצוא בשני ארכיונים שנשמרו בהם התכתבויות רבות של ועדי האגודות: בארכיון ההיסטורי של ארכיבישופות קלן ובארכיון הפטריארכייה הלטינית בירושלים.³⁵ בהתאם לדרישות המחקר הגאוגרפי-היסטורי נעזרתי רבות בחומר מצויר ומצולם: איורים, תחריטים ותצלומים בין ישנים בין חדשים, מפות מהתקופות השונות ותצלומי אוויר. נדרשה גם עבודת שדה רבה ומקיפה, שבמקרים רבים הייתה גולת הכותרת של המחקר ופיצוי על שעות אין ספור של רכינה על ספרים. האתרים ברובם היו רבי עניין והפתעות ומעבר לכך פשוט מרשימים ויפים. ככולם בוצעו סיורים מקיפים, צילומים, מדידות והשוואת נתונים. ואחרון – ראינות עם הפעילים שעדיין חיו בארץ וניתן היה ללמוד מהם רבות על העבר. ביניהם אציין בעיקר את אנשי הדת ששהו בארץ תקופות ארוכות במיוחד: הכמרים הבנדיקטינים ברגיל פיקסנר (1921–2002) ויידל לחיים ארוכים היירונימוס בריזיץ' מטאבחה', האב יוהנס אלוואיס דוסינג (1914–2000) מאכסניית פאולוס הקדוש והאחות גרהרדה ולברגר (1906–1999) ממסדר הבורומאיות.

הנתונים מכל המקורות הללו נאספו, הוערכו והונחו במקומם להשלמת תמונת תשבץ מורכבת של שחזור הפעילות. ברור שהועדפו המקורות הראשוניים אם היו זמינים. מכאן שגם זמינות יחסית ומידת מהימנות שונה של המקורות גורמות להטיות מסוימות במחקר. הצלבת המקורות היא האמצעי הכמעט יחיד בידי החוקר השואף לנסות ולהגיע לאובייקטיביות מרבית. הצלבת המקורות על סוגיהם השונים – מקורות כתובים, מקורות מאוירים ומראה עיניים – תוך התייחסות ביקורתית אליהם היא המאפשרת להתגבר לפחות על בעיית הסובייקטיביות שלהם.

אך טבעי הוא שהוצרכתי לעשות שימוש בציטטות, הן ממקורות ראשוניים הן משל חוקרים שקביעותיהם נראו לי חשובות וראויות להבאה כלשונו. קיימת תמיד בעיית התרגום מגרמנית, ובעיקר מן השפה המסובכת, המורכבת וארוכת המשפטים

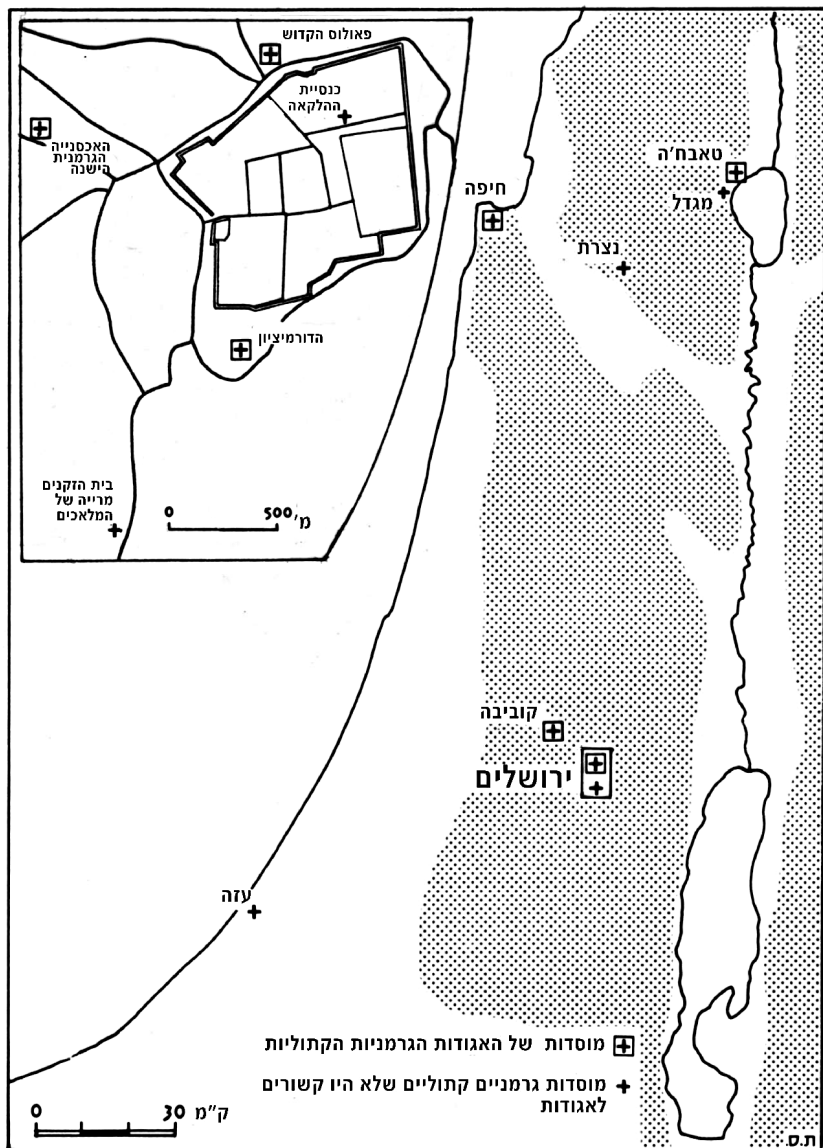
33 גורן, מקורות.

34 פרוטוקולים.

35 HAEK; APL

שהייתה נהוגה בתקופה הנדונה בחיבורי. עשיתי כל שביכולתי להיצמד למקור ולהביאו על כל משמעויותיו.

ברור גם שחיבור מסוג זה, המתפרש לכיוונים רבים ומגוונים של פעילות ונוגע במספר רב של נושאי רקע, ילווה ברשימת מקורות ארוכה. לנוחיות הקורא בחרתי לעשות זאת בשיטת הקיצורים, כאשר כל מקור כתוב קיבל כינוי קצר ככל האפשר, וניתן לאתרו בקלות ברשימת הקיצורים הביבליוגרפיים. בניגוד למחקרים רבים אחרים שהוקדשו לנושא בחרתי לכלול את כל המקורות הללו, ראשוניים ומשניים (מלבד כמובן המקורות הארכיוניים), ברשימה אחת. דרך זו בוודאי מקלה על הקורא המעוניין. שימוש רב נעשה כאמור בכתב העת של הגרמנים הקתולים בארץ. כאן ניתן כינוי לכל כתבה ומאמר בעלי כותרת עצמאית. מידע רב נמצא גם במדורי 'חדשות' ו'ידיעות' כלליים (כגון Nachrichten aus dem H. Lande), ואז נרשמה ההפניה למקום הרלוונטי, בלא פריט ביבליוגרפי. בעיה נוספת הייתה התואר heilige (הקדוש, הקדושה), שנזקקתי לו במקרים אין ספור, בשמות אגודות, כתבי עת ועוד. בביבליוגרפיה הבאתי אותו בכל מקרה בכתיב המקורי, שהוא במקרים רבים ב־h קטנה. בכל יתר המקרים אומצה דרך הכתיבה הנוהגת כיום – באות גדולה.

אתרי הפעילות הגרמנית קתולית בארץ ישראל 1838-1910
 שרטוט: תמר סופר

פרק ראשון

הכנסייה הקתולית-מערבית בארץ ישראל במאה התשע עשרה

שוב לחזות בהכתרתו בירושלים של פטריארך הפולחן הדתי הלטיני:
ייסודה מחדש של הפטריארכייה הקתולית ומשמרת ארץ הקודש'
הפרנציסקנית

אחת ההתפתחויות החשובות ובעלות ההשפעה בתולדותיה של הכנסייה הקתולית בארץ, שהשליכה רבות גם על המעורבות הגרמנית בפעילותה, הייתה החזרתו של הפטריארך הקתולי לירושלים. פיוס התשיעי (1792-1878, כיהן כאפיפיור מ־1846) השלים מהלך שהחל בו קודמו, גרגוריוס השישה עשר (1765-1846, כיהן כאפיפיור מ־1831), והוציא ב־23 ביולי 1847 את ה־Nulla celebrior, הצו המורה על חידוש הפטריארכייה בירושלים.¹

קריאות לחידוש הפטריארכייה נשמעו באירופה כבר בשנות השלושים של המאה התשע עשרה. הן קיבלו משנה תוקף בעיקר בעקבות הקמתה של הבישופות הפרוטסטנטית המשותפת לאנגליה ולפרוסיה ב־1841. אלא שהקתולים לא הגיבו מיד למהלך זה. הבישוף הראשון, מיכאל סלומון אלכסנדר (1799-1845), היה מאנשי חברת המיסיון הלונדונית The London Society for Promoting Christianity amongst the Jews – LJS, שהתרכזה בניסיונות להמיר את דתם של היהודים. היא הייתה מקובלת על כל הכנסיות הנוצריות האחרות ולא עוררה אצלן כל חשש מפעילות מיסיונרית מקבילה כלפיהן. ייתכן גם שהייתה כאן פשוט תגובה אטית של המנגנון הכנסייתי לגורם החדש, המתחרה, שניסה לתקוע יתד בארץ. מכל מקום יעדי הפעילות המיסיונרית הפרוטסטנטית שונו אחרי מותו הפתאומי של אלכסנדר בדרכו למצרים בשלהי 1845. מחליפו, סמואל גובט (1799-1879), שהגיע לירושלים ב־1846 וכיהן בתפקיד עד מותו, היה איש ה־Church Missionary

1 קרמר, מסדר האבירים, עמ' 155-156; דייווינגו, ולרגה, עמ' 58. לסקירה כללית ראה מיינרץ, מאבק, עמ' 242-243; צמחוני, פטריארכייה, עמ' 114-115. על שני האפיפיורים ראה, NCE, Church Missionary Society, pp. 405-409; ibid., VI, pp. 783-787. 1097, 598, 783-787.